

сацзаказ у прамым значэнні слова. Кожны фальклорны жанр таго часу мадэляваў мастацкі свет па адзінай апазіцыі “мы – чужыя”, таму што толькі гэта было жыццёва важна на дадзены гістарычны момант.

Літаратура

1. Беларускі фальклор Вялікай Айчыннай вайны / Пад рэд. акад. АН БССР П.Ф. Глебкі, чл.-карэсп. АН БССР І.В. Гутарава, к.ф.н. С.К. Майхровіча. Мінск, 1961.
2. Кабашнікаў К.П. Апавядальныя жанры беларускага фальклору Вялікай Айчыннай вайны (пытанні класіфікацыі) // Вялікая Айчынная вайна ў фальклоры і мастацтве Беларусі. Мінск, 1985.
3. Фядосік А.С. Народна-паэтычная творчасць перыяду Вялікай Айчыннай вайны і рэчаіснасць // Вялікая Айчынная вайна ў фальклоры і мастацтве Беларусі. Мінск, 1985.
4. Фядосік А.С. Народная паэзія барацьбы. Мінск, 1981.

І.І. Міхно

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ЖАНРУ ЛІСТА Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ ЛІТАРАТУРАХ

Усходнеславянскія літаратуры доўгі час існавалі ў рамках пэўных канонаў: аўтар укладваў змест у звыклія формы і рамкі, прытрымліваючыся ўстойлівага этыкету. Вечнасць і Сусвет – дзве восі, вакол якіх будаваліся тагачасныя творы. Пранікненне смеху – грахоўнага па стунасці пачатку – ішло вельмі марудна. Дробнымі частачкамі ўбіваўся ён у гмах традыцыйнай літаратуры. Нязначныя ўкрапленні змяніліся сапраўднымі перламі, народжанымі ў народзе ці створанымі асобнымі, часта невядомымі аўтарамі.

Разбурэнне кананічнасці літаратуры ў многім залежала ад развіцця сатырычнага элементу. Смех для ўсходнеславянскага пісьменніка – гэта “не сродак пазабаўляць, пажартаваць, а адзін са спосабаў ад чаго-небудзь перасцерагчы, чаму-небудзь навучыць, асудзіць тую ці іншую з’яву, учынак чалавека” [1, с. 111].

Прынцыпова новым з’яўляецца і факт з’яўлення ў літаратуры такіх паняццяў, як асоба і індывідуальны стыль. Гэта азначае, што жанравая сістэма становіцца шырэйшай, шмат новага выкарыстоўваецца з боку мастацкіх сродкаў, літаратура становіцца разнастайнай.

Жанр ліста налічвае многія стагоддзі згодна сваёй форме, але ў кожную эпоху ён набывае сваё новае непаўторнае гучанне. Колькі існуе

людзей, столькі злепкаў пальцаў, столькі манер пісьма. Індывідуальнасць гэтая яшчэ больш заўважная, калі мы гаворым пра ліст як жанр літаратуры. Эвалюцыю гэтага жанру цікава прасачыць на прыкладах дзвюх суседніх літаратур: беларускай і рускай. У прыватнасці, гэта “Ліст да Абуховіча”, аўтарства якога прыпісваюць Цыпрыяну Камуняку (прыблізна 1650), і “Пасланне Васілю Гразному” Івана Грознага (1574).

Захаваўшы традыцыйную форму лістоў і пераняўшы ад гэтай традыцыі некаторыя спецыфічныя рысы, па зместу і спосабу выкладання лісты належаць да традыцыі новай літаратуры. Здаецца, форма паслання прадугледжвае сур’ёзнасць тону, лаканічнасць, стрыманасць. Але змест і сродкі мастацкай вобразнасці аспрэчваюць кананічную традыцыю, надаюць жанру ліста “раскаванасць”, дынамічнасць, жывасць. Іранічны змест супярэчыць афіцыйнай форме, нагадвае пра амбівалентную прыроду смеху і ўказвае на неадназначнае становішча такіх твораў у літаратуры: яны ўжо не належаць сярэднявечнай традыцыі, але яшчэ і не адносяцца да новай літаратуры – гэта канец і пачатак адначасова.

“Ліст да Абуховіча” і “Пасланне Васілю Гразнову” маюць шмат агульных рыс на тыпалагічным узроўні. Яны прадстаўляюць жанр ліста ў дынаміцы. Так, “Пасланне” Івана Грознага нагадвае фамілярную прамову на плошчы, уласціваю сярэднявечнай Еўропе. Здаецца, адрасат паслання побач, і Грозны вось-вось паляпае яго па плячы. “Ліст ад Абуховіча” нечым блізкі да славесна-смахавой формы пародыі. Гэта здзек з Абуховіча і новая спроба выкарыстання жанру ліста. Неабходна таксама ўлічваць спецыфіку асобаў аўтараў: Іван Грозны – каранаваная персана, а Цыпрыян Камуняка меў усё ж значна ніжэйшы статус.

Пасланне Грознага адрасавана менавіта Васілю Гразному. Многія даследчыкі падкрэсліваюць, што іх перапіска нагадвае абмен жартамі падчас трапезы. Розніца толькі ў тым, што на карту пастаўлены лёс Гразнова, а за лістом стаіць прысуд цара – Васіль ўжо не карыстаецца пры двары былой павагай, ён пралічыўся. І іранізуе над яго пралікамі і памылкамі, высмейвае і асуджае Васіля ўласна Іван Грозны.

Аўтар “Ліста да Абуховіча” – гэта суддзя ад імя народа. Яго прамом пішуць многія рукі, яго голас поліфанічны. “Ліст” абагульняе тыя здабыткі народнай творчасці і літаратуры, якія зярняткамі сабіраліся працяглы час. Творца спалучае народную традыцыю з архаічнай формай ліста.

Ліст Грознага больш індывідуалізаваны, чым “Ліст да Абуховіча”. Гэта здзіўляе, калі ўлічваць, што пасланне створана на стагоддзе раней, калі паняцце індывідуальнага стылю не было развітым.

Абодва аўтары выкарыстоўваюць традыцыйны зварот – этыкетную формулу, якая ўказвае на аднасць жанру і рознасць становішчаў аўтараў.

“Пасланне Васілю Гразнову”

От царя и великого князя Ивана Васильевича всея Руси Василю Григорьевичу Грязному-Ильину [3, с. 370]

Высокі стыль звароту падкрэслівае нікчэмнае і незайздроснае становішча Васіля Гразнова, але адначасова нагадвае аб высокай ступені важнасці справы – піша сам гаспадар, ён дазваляе сабе задаваць настрой і інтанацыі. Атар пасланья то паглядае на свайго служку з вышыні царскага прастола, то апускаецца да звыклай яшчэ зусім нядаўна застольнай размовы. Іван Грозны – уладар, і пра гэта нельга забыць, нягледзячы на фамілярнае “ты” і падманліва ласкавае “Васюшка”.

“Ліст да Абуховіча”

Милостивы пане Обухович, а мои ласкавы пане! [4, с. 362]

Стыль зніжаны. Гэта зварот да асобы, якая нядаўна валодала тытулам, ганаровай пасадай і павагай грамадства, ад ніжэйшага па рангу – ці, прынамсі, так падае сітуацыю аўтар. Здаецца, ён іншы раз ліслівіць перад Абуховічам. “Вашмость”, “...Не гневайсе, твоя Милость”, “И я так знаю, што нудно Вашмилости...”. Але легкія жарты хутка змяняюцца на жорсткі сарказм і іронію.

Прычыны, якія схілілі аўтараў да напісання лістоў, надзення і хвалюючыя: Васіль Гразноў і Абуховіч абвінавачваюцца, па сутнасці, у нявыкананым перад Радзімай абавязку. Пераацэнка ўласных магчымасцей, пыха і недальнабачнасць – вось што прывяло іх да такой сітуацыі.

“Пасланне Васілю Гразнову”

...Или же ты думал, что в Крыму можно так же, как у меня, стоя за кушаньем, шутить?... [3, с. 370]

“Ліст да Абуховіча”

А колі б дотуль Вашмость пісаром бывъ, то б человеком слыв [4, с. 363]

Лісты багатыя на жарты і досціпы, у “Пасланні Васілю Гразному” яны носяць пераважна аўтарскі характар, у “Лісце да Абуховіча” блізяцца да народнай традыцыі.

“Пасланне Васілю Гразнову”

Ты думал, что в объезд приехал за зайцами, а крымцы самого тебя в торок и привязали. ...Крымцы так не спят, как вы, да вас, неженок, умеют ловить, они

“Ліст да Абуховіча”

Лепей было, пане Филипе, сидзець табе у Липе... Увалявся есь в великую славу, як свиня у грась [4, с. 362]

не говорят, дойдя до чужой земли “Пора домой! [3, с. 370]

... у Дивея своих таких полно было, как ...у срамоти седзиць, як дзяцел у дупле ты, Вася... [3, с. 370] [4, с. 363]

Дынаміка твора развіваецца па падобных схемах. Напачатку аўтар паводзіць сябе стрымана, не дае выйсця эмоцыям, яго жарты толькі казычуць. Затым стрыманасць саступае месца гневу, кпіны жорсткай, выкарыстоўваюцца іранічныя і саркастычныя выпадкі ў бок асмейваемых. Напрыканцы твора складваецца ўражанне падманлівага заспакаення, якое, аднак, не азначае прабачэнне ахвяры. Пасланне, напісанае быццам бы “даўнім сябрам” папярэджае, што адрасат страціць павагу і міласць да сябе.

Лісты багатыя прастамоўнымі словамі, воклічамі, зваротамі да аўдыторыі слухачоў і чытачоў, абодва аўтары перарываюць сябе пытаннямі. Артыстызм, з’едлівасць, падступства надаюць творам непаўторны каларыт і запамінальнасць.

Жанр ліста эвалююе ў кантэксте смехавой літаратуры. Пасланне Грознага – гэта пачатак смеху і сатыры. Іван Грозны разбурае каноны, трансфармуе традыцыйныя жанры і адкрывае прастору для стварэння твораў новых жанраў літаратуры. “Гульня ў пасланнях – адлюстраванне гульні ў жыцці” [2, с. 186]. І палова маскі з усмешкай можа хутка абвярнуцца бокам злосці і суму.

Аўтар “Ліста да Абуховіча” – гэта Мастак. Творчае “я” праступае ў яго творы мацней, чым асбістае “ego” у пасланні Грознага. Мастацкія прыемы добра разлічаны, і хоць аўтар яшчэ не поўнаасцю адчувае сябе прыналежным да літаратуры, гэта ўжо не проста імкненне да індывідуальнасці. Прыбліжанасць да народу дае яму магчымасць выкарыстоўваць здабыткі народнай творчасці і спалучаць з традыцыямі развіцця літаратуры.

Жанр ліста надае акрэсленасць смехавой культуры Віленскай і Маскоўскай Русі, ён быццам малюе ей твар, закладвае моцную традыцыю, якую шырока скарыстаюць паслядоўнікі таленавітых рытараў.

Літаратура

1. Адрианова-Перетц В.П. Русская демократическая сатира XVII в. М., 1977.
2. Лихачев Д.С. Иван Грозный – писатель // Послания Ивана Грозного/ под ред. В.П. Адриановой-Перетц. М.–Л., 1951.
3. Послания Ивана Грозного / Под ред. В.П. Адриановой-Перетц. М.–Л., 1951.
4. Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры / Уклад. А.Ф. Коршунаў. Мінск, 1959.